

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

УДК: 1:316.3]:[37.017.4:159.923.2:355-051]:[930.1+140.8](043.3)

ПРИТУЛА ОЛЕКСАНДР ЛЕОНТІЙОВИЧ

**ФІЛОСОФІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ-
ЗАХИСНИКА ВІТЧИЗНИ (ІСТОРІОСОФСЬКИЙ ТА СВІТОГЛЯДНИЙ
АСПЕКТИ)**

09.00.10 – філософія освіти

Реферат

на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Бойко Анжела Іванівна, Черкаський
державний технологічний університет,
завідувач кафедри філософських і політичних
наук;

доктор філософських наук, професор
Калиновський Юрій Юрійович,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, професор кафедри
філософії;

доктор філософських наук, професор
Бойченко Михайло Іванович, Київський
національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри теоретичної і
практичної філософії.

Захист відбудеться 18 грудня 2025 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <https://udu.edu.ua/> та в науковій бібліотеці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: 06061, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

А.О. Ярошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Війна, яку розпочала Російська федерація проти України і всього цивілізованого світу, потребує підготовки воїна-захисника, здатного не тільки до активного опору агресору, але й для здобуття перемоги над ним. Формування такого воїна є завданням першочерговим і невідкладним. Звісно, для перемоги над ворогом потрібна ефективна зброя та відповідна логістика, мобілізація матеріальних, фінансових та людських ресурсів, підтримка з боку країн цивілізаційного штибу й багато чого іншого, що складає матеріально-духовний потенціал перемоги. Однак, вирішальним чинником перемоги є скоріш за все людина, яка володіє цією зброєю, має відповідний військовий вишкіл, а головне – військово-переможний патріотичний дух, що забезпечує його (воїна) стійкість, звитягу, самовіддачу і героїство.

Уже перші бойові зіткнення українських військових з російським агресором показали, що українці є воїнами не тільки високого вишколу у частині бойової майстерності, але й людьми потужного патріотичного, гуманістично-державницького і людського духу, який, за висловом І. Франка «тіло рве до бою», підпорядковує цей процес боротьбі за «щастя і волю, за народ». Війна – це важкі випробування для людей; це руйнація матеріальних і духовних цінностей; це кров і страждання, а головне – невідворотні й вкрай болючі людські втрати, які треба поповнювати новими, ще більш підготовленими і завзятими бійцями, здатними до опору й перемоги. Формування воїна-захисника є завданням, без вирішення якого про виживання народу можна говорити лише умовно. Це запорука ефективного опору агресору. Це головна умова здобуття перемоги, забезпечення майбутнього людини, народу, культури.

Відоме висловлювання Канцлера Німеччини Вільгельма Бісмарка про те, що «війни виграють не генерали, а вчителі і парафіяльні священники», прямо вказує на необхідність підготовки (виховання, формування, зрощення) воїна-захисника вітчизни. Ця підготовка є складовою загального громадянського виховання суб'єкта як людини і громадянина в дусі вірності Конституції, національним та загальнолюдським ідеалам. З другого боку, це особливий процес, метою якого є виховання якостей справжнього воїна – сміливого рішучого, відданого народу, здатного захистити військовими засобами народ, суспільство і країну від будь-якого ворога. Цей процес покладає формування у громадянина почуття військового обов'язку, залізної дисципліни, організованості, стійкості, мужності, витривалості. Не менш важливим є й формування таких якостей, як пильність, спостережливість, мужність, дружба та інших якостей, необхідних для безумовного забезпечення високої бойової готовності.

Формування людини-громадянина, здатної зі зброєю в руках захистити народ, землю і культуру від ворога має три відносно самостійних і разом з тим взаємо пов'язаних аспектів: а) військово патріотичне виховання всього населення, насамперед молоді; б) формування якостей захисника Вітчизни військовослужбовців; в) освоєння молоддю бойових мистецтв, заснованих на українських військових традиціях.

Стан наукової розробки проблеми. Означена тема здавна була предметом глибоких і всебічних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Умовно можна виділити три основні групи дослідників, які зробили суттєвий внесок у розроблення проблематики філософії громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни.

Першу групу складають історико-філософські розвідки, в яких осмислюється ідея громадянськості, патріотизму та служіння в історичному контексті. Основи громадянського виховання були закладені ще у працях мислителів античності – Сократа, Платона, Аристотеля, – й отримали подальший розвиток у філософських системах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, А. де Токвіля, К. Поппера, С. Гантінгтона, Р. Патнема та інших. У вітчизняному інтелектуальному просторі проблематика виховання громадянина й захисника держави висвітлювалася в працях Г. Сковороди, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, Г. Ващенка, В. Сухомлинського, А. Макаренка, В. Волошина та інших.

Друга група досліджень представлена працями культурно-виховного спрямування, в яких акцент робиться на морально-етичних, аксіологічних і світоглядних засадах формування особистості-громадянина. Значну увагу приділено концептуалізації патріотичного та громадянського виховання у філософсько-освітньому контексті. Тут варто виокремити праці І. Бега, який послідовно обґрунтовує концепцію духовного зростання особистості на основі патріотизму, гідності, громадянської зрілості; П. Вербицької, яка досліджує методологічні засади громадянського виховання; К. Чорної, яка розробляла програми патріотичного виховання молоді; а також О. Сухомлинської, що досліджує спадщину В. Сухомлинського в контексті формування громадянської свідомості; Ю. Калиновського, який аналізує аксіологічні детермінанти формування сучасного громадянина в умовах суспільних трансформацій та глобальних безпекових викликів.

До третьої групи дослідницького матеріалу належать сучасні розвідки, присвячені військово-патріотичному вихованню молоді як складовій формування громадянської ідентичності в умовах безпекових викликів. Тут заслуговують на увагу праці, присвячені українським військовим традиціям (Д. Яворницький, В. Щербак, А. Конох), дослідження бойового вишколу, фізичної підготовки та морально-етичного формування особистості захисника (О Остапенко, В. Белан), а також сучасні стратегії громадянської й військової освіти, що відображені у нормативно-програмних документах (Концепція національно-патріотичного виховання, Стратегія національної безпеки України, Концепція допризовної підготовки).

Таким чином, хоча означена тематика представлена в низці фундаментальних досліджень, цілісне філософсько-освітнє осмислення громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в координатах історіософського й світоглядного аналізу до цього часу не виступало предметом окремого наукового дослідження, що й зумовлює актуальність цієї дисертації.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні філософсько-освітнього аналізу громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в історіософському та світоглядному аспектах з урахуванням національних військово-культурних традицій і сучасних безпекових викликів. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі дослідницькі завдання:

- Здійснити аналіз громадянського виховання як філософсько-освітнього феномену.
- Визначити концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання у контексті філософії освіти.
- Дослідити українські військові традиції як складову громадянського виховання особистості-захисника.
- Проаналізувати особливості філософії виховання захисника Вітчизни в українській філософії та культурі докозацької доби.
- Розкрити філософсько-освітні аспекти козацького виховання як моделі формування громадянської свідомості.
- Визначити роль світоглядної культури у формуванні громадянської ідентичності особистості-захисника.
- Обґрунтувати аксіологічні засади процесуального характеру громадянського виховання та визначити відповідні освітні стратегії.
- Систематизувати світоглядні орієнтири у процесі формування українського громадянина-воїна.
- Проаналізувати національні бойові традиції у вихованні молоді.
- Дослідити бойові мистецтва як засіб формування громадянських чеснот.
- Розглянути основні наративи та виклики становлення військово-патріотичного виховання в Україні.
- Обґрунтувати світоглядні перспективи розвитку військово-патріотичного виховання сучасної української молоді в умовах безпекових викликів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є процес громадянського виховання особистості.

Предметом дослідження є історіософський та світоглядні виміри громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в умовах соціокультурної трансформації українського суспільства.

Методи дослідження. Вибір методологічного інструментарію зумовлений міждисциплінарним характером дослідження, його філософсько-освітнім спрямуванням, а також необхідністю поєднання історіософських, світоглядних, аксіологічних та культурологічних підходів до осмислення феномену громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни. Поліаспектність проблематики зумовила синтез таких дослідницьких стратегій, які дозволяють розкрити як універсальні філософські закономірності, так і специфічні національно-культурні особливості становлення захисника як морально відповідального громадянина.

У межах дослідження застосовано системний, культурно-антропологічний, герменевтичний, історико-філософський та аксіологічний підходи. Системний підхід дав змогу осмислити феномен громадянського виховання як складну взаємодію етичних, освітніх, культурних та екзистенційних вимірів. Історико-філософський аналіз дозволив простежити еволюцію ідей щодо виховання особистості, здатної до самопожертви заради Батьківщини, у філософських ученнях від докозацької доби до сучасності. Герменевтична стратегія була застосована для інтерпретації філософських текстів, освітніх моделей і наративів, які формували архетип воїна-громадянина у вітчизняному культурному контексті.

Важливою складовою дослідження стало використання аксіологічного підходу, що дало змогу зосередитися на вивченні ціннісних засад громадянського виховання, зокрема на морально-етичних чеснотах, притаманних українському ідеалу воїна-захисника.

Контекстуальний метод сприяв виявленню взаємозв'язку між філософськими концептами та конкретними історико-культурними обставинами їх виникнення. У межах світоглядного виміру було використано метод феноменологічного аналізу для осмислення індивідуального вибору особистості щодо служіння спільному благу, що постає не лише як політичний, а й як духовний акт.

Крім того, компаративний підхід дав змогу зіставити українські традиції громадянсько-патріотичного виховання із зарубіжними моделями, виявити унікальність українського контексту формування особистості-захисника. Семантичний аналіз термінів і концептів, таких як «громадянськість», «патріотизм», «соборність», «ідентичність», дозволив виявити смислову динаміку цих понять у змінюваних історичних і культурних обставинах. Діалектичний метод став основою для виявлення суперечностей і напруженостей між індивідуальним та колективним, національним та універсальним у процесі виховання особистості-захисника.

Культурно-антропологічний підхід, що використовувався у розділах, присвячених історіософському аналізу, дозволив виявити тяглість та трансформації філософських ідей у формуванні образу українського воїна. Метод моделювання був застосований для створення концептуальної моделі громадянського виховання особистості-захисника в умовах сучасних воєнних і поствоєнних викликів.

Таким чином, методологічна стратегія дослідження інтегрує класичні філософські підходи із сучасними міждисциплінарними методами, що дозволило здійснити цілісний філософсько-освітній аналіз громадянського виховання як провідного елементу формування світоглядної культури особистості-захисника Вітчизни.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській філософії освіти здійснено цілісну концептуалізацію громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в історіософському та світоглядному вимірах, що ґрунтується на інтеграції національних військово-культурних

традицій, філософських засад бойових мистецтв та аксіологічних орієнтирів сучасного українського суспільства в умовах воєнних викликів.

Конкретизація наукової новизни дослідження знайшла відображення у таких положеннях і висновках:

Уперше:

- здійснено комплексне та системне філософсько-освітнє осмислення громадянського виховання особистості як захисника держави на основі концептуальної інтеграції історіософського, світоглядного, аксіологічного та культурологічного підходів;
- запропоновано авторське визначення громадянського виховання як процесу формування національної самосвідомості громадян на основі розвитку патріотизму як інтегративної якості свідомого, дієздатного громадянина, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту своїх країни та народу;
- виявлено й систематизовано світоглядні орієнтири формування громадянської ідентичності воїна, зокрема на основі категорій честі, гідності, вірності, жертвовності та духу служіння;
- з філософсько-освітньої перспективи осмислено бойові мистецтва як форму екзистенційного та аксіологічного становлення особистості, що сприяє гармонізації її фізичного, духовного та морального розвитку;
- запропоновано авторську концепцію світоглядних перспектив розвитку військово-патріотичного виховання сучасної української молоді, що базується на філософському осмисленні нерозривної єдності свободи і гідності особистості із її боротьбою за державність політичної нації як своєї духовної спільноти, і інтегрує культурно-естетичний, морально-рефлексивний та фізично-спортивний виміри освіти для зростання патріотичної самосвідомості, мобілізаційної готовності та лідерського потенціалу молоді.

Уточнено:

- зміст і структуру філософських засад громадянського виховання, що включають аксіологічну спрямованість, духовно-моральні цінності, світоглядну самосвідомість та культурну спадкоємність;
- взаємозв'язок між патріотичним і громадянським вихованням, де громадянськість осмислюється як форма відповідальності, а патріотизм — як емоційно-моральний імператив служіння;
- поняття «громадянська компетентність» у контексті військово-патріотичного виховання як системи знань, умінь, переконань і дій, що сприяють готовності особистості до захисту держави;
- філософські основи сучасного військово-патріотичного виховання у контексті необхідності формування національно-політичної суб'єктності української молоді.

- роль світоглядної культури у становленні громадянської ідентичності особистості-захисника як основи моральної стійкості та духовного опору.

Набули подальшого розвитку:

- розуміння ролі громадянської освіти як ключового чинника сталого націєтворення та суспільної консолідації в умовах війни та повоєнної відбудови.
- положення про значущість національної системи бойових мистецтв як засобу формування громадянських чеснот, сили духу та морального самоконтролю;
- ідеї про інтеграцію історико-культурної спадщини (зокрема козацьких традицій) у сучасні освітні практики громадянського та військового виховання;
- уявлення про універсальну освітню модель воїна-громадянина, яка поєднує фізичну досконалість, духовну силу, ціннісну мотивацію та соціальну відповідальність;
- роль громадянського виховання як механізму подолання історичних травм, розбудови демократичної культури та формування нового типу лідерства;
- визначення духовно-етичних засад військової підготовки як філософсько-педагогічної системи цілей, цінностей і смислів, що формують особистість захисника Вітчизни.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення дослідження полягає у розробці цілісного філософсько-освітнього підходу до громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в контексті української історіософської та світоглядної традиції. Дослідження поглиблює уявлення про взаємозв'язок між філософією виховання, національними військовими традиціями, бойовими мистецтвами та формуванням громадянської ідентичності. Запропоновані концептуальні положення відкривають нові напрями для осмислення ролі освіти у процесах націєтворення, спротиву агресії, формування культури оборони та збереження історичної пам'яті.

У роботі вперше системно осмислено філософські засади громадянського виховання особистості як захисника держави в контексті сучасних безпекових викликів. Методологічна новизна полягає в інтеграції аксіологічного, історіософського, світоглядного та освітнього підходів до аналізу цієї проблематики, що дозволяє сформулювати нові аналітичні рамки для досліджень у галузі філософії освіти, соціальної філософії та культурології.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для вдосконалення освітніх практик, програм і політик, спрямованих на формування громадянської свідомості, патріотичних цінностей, моральної стійкості та готовності до захисту Вітчизни. Матеріали дослідження можуть бути використані для створення авторських навчальних курсів і освітніх модулів дисциплін «Філософія освіти», «Військово-патріотичне виховання», «Етика захисника Вітчизни», «Громадянська освіта». Результати дослідження можуть слугувати основою для проведення тренінгів, семінарів і виховних заходів у закладах середньої та вищої освіти, військових ліцях, патріотичних осередках, а

також при формуванні державних програм національно-патріотичного виховання молоді в умовах війни та повоєнної відбудови. Запропоновані освітні стратегії можуть бути інтегровані у формальну й неформальну освіту з урахуванням світоглядних трансформацій українського суспільства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійного наукового пошуку, в якому дослідник представив оригінальні ідеї та напрацювання, що дали змогу ефективно розв'язати поставлені у дослідженні завдання. У роботі викладено теоретичні засади, методичні підходи та узагальнення, сформульовані автором самостійно. Ключові концепції, положення та висновки, що були оприлюднені у вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях, належать автору. У дослідженні також використовуються ідеї, теоретичні положення та припущення інших науковців із відповідними посиланнями, що підсилюють авторське бачення проблематики.

Кандидатська дисертація на тему «Підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до використання національних засобів фізичного виховання у професійній діяльності» була захищена в 2016 році. Її матеріали не були використані у представленому дослідженні.

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладено у 29 наукових працях, серед яких: 3 Публікації у виданнях, що індексуються наукометричними базами Scopus / Web of Science, 16 статей у фахових періодичних виданнях, 3 статті в іноземних виданнях, 1 розділ колективної монографії, 6 тез виступів на наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертації обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, круглих столах, міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях:

Структура та обсяг дисертаційного дослідження зумовлена логікою дослідження, яка, своєю чергою, визначається сформульованими метою та дослідницькими завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти основних розділів, кожен із яких поділений на підрозділи, підсумкових висновків. Бібліографія охоплює 408 позицій. Загальний обсяг дисертації становить 347 сторінок машинописного тексту, з яких 283 – це основна частина.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, означено ступінь науково-теоретичної розробки та опрацювання проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, теоретико-методологічні засади, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, надано інформацію про особистий внесок здобувача, наявні публікації й апробацію наукових результатів.

Перший розділ – «Теоретико-методологічні підвалини аналізу проблеми громадянського виховання особистості-захисника вітчизни» – включає в себе три підрозділи.

У підрозділі 1.1. – «Громадянське виховання як філософсько-освітній феномен» аналізуються теоретичні засади та ключові підходи до концептуалізації громадянського виховання як складної системи світоглядних, аксіологічних та смислотворчих орієнтирів, що визначають зміст, цілі та способи формування громадянської компетентності. Простежується еволюція філософсько-педагогічних уявлень про громадянськість – від класичних концепцій виховання в античній думці до сучасних українських і зарубіжних моделей, виокремлюються взаємовпливи й відмінності між громадянським та патріотичним вихованням. Підкреслюється, що у сучасних умовах громадянське виховання переживає суттєві трансформації, зумовлені викликами демократизації, європейської інтеграції та повномасштабної російсько-української війни. Розкривається авторське бачення громадянського виховання як багатовимірного процесу формування національної самосвідомості, становлення свідомого громадянина, патріота і професіонала, а також розвитку патріотизму як інтегративної якості особистості, що забезпечує її дієздатність у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах. Підкреслюється, що ефективність громадянського виховання зумовлюється комплексною взаємодією інституційних та соціальних чинників – органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, освітніх закладів, сім'ї та громади.

У підрозділі 1.2. – «Концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання» проаналізовано концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання, яке визначено як провідне завдання освітньо-виховного процесу. Зазначено, що формування глибокого світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань відбувається інтегровано, охоплюючи як соціально-гуманітарні, так і математично-природничі дисципліни, а також позакласні заходи. Висвітлено сутнісні дефініції патріотизму, який розглядається як духовно-моральна якість особистості та емоційний аспект державницького світогляду, що є ключовим ресурсом для суспільної консолідації та мобілізації. Охарактеризовано структуру національно-патріотичних почуттів через чотири взаємопов'язані виміри ставлень: до себе, до інших, до Батьківщини та до національних цінностей. Розглянуто педагогічні підходи до виховання, зокрема особистісно-орієнтований, діяльнісний, підкреслено актуальність та пріоритетність військово-патріотичного виховання в умовах повномасштабної війни, проаналізовано роль фізичної культури і спорту, які, відповідно до концепцій видатних педагогів, є не лише засобом досягнення фізичної досконалості, але й основою для зміцнення волі і духу, виконуючи ціннісно-нормативну та моральну функції у розвитку духовної сфери особистості.

Акцентовано увагу на важливості формування морально-етичних якостей та когнітивних норм, до яких віднесено розвиток критичного мислення. Обґрунтовано, що критичне мислення є однією з ключових громадянських якостей, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію, а також є необхідною передумовою для адекватної орієнтації у зростаючому потоці інформації. Зроблено висновок, що розвинуте критичне мислення та здатність робити власні висновки є

потужною зброєю у протистоянні пропагандистським та маніпуляційним впливам, що є особливо актуальним в умовах інформаційної війни.

У підрозділі 1.3. – «Українські військові традиції у вихованні воїна-захисника Батьківщини» проаналізовано зміст і значення військових традицій як сукупності стійких, історично утворених символів, звичаїв та цінностей, що забезпечують тяглість виховання воїна-захисника. Зазначено, що традиція є колективною пам'яттю суспільства, а військові традиції мають регламентуючий характер, слугуючи механізмом об'єднання військової спільноти, формуючи її моральну свідомість та наповнюючи сенсом дії, спрямовані на досягнення державно-значущих цілей. Висвітлено їхні засадничі принципи, зокрема антропоцентризму, історизму та спадкоємності, які відображають діалектичну єдність об'єктивного та суб'єктивного аспектів військової діяльності. Простежено історичні витоки військових традицій на українських землях.

Другий розділ – «Історософський вимір громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. – «Філософія виховання захисника Вітчизни в історії української філософії та культури докозацької доби» здійснено всебічний аналіз витоків і становлення ідеї виховання оборонця рідної землі в ранні періоди української історії, що стали підґрунтям для подальшого розвитку цього концепту в наступні історичні епохи. Показано, що в культурі та філософській думці докозацької доби виховання захисника Вітчизни постає не просто суспільною потребою, а фундаментальною складовою світоглядної моделі, що визначала засади існування спільноти. Підкреслено, що проблема формування оборонця була наскрізною для інтелектуальної традиції давніх часів, знаходячи своє вираження в літописах, правових кодексах, релігійних текстах і художніх творах, репрезентуючи усвідомлення того, що патріотичне виховання не може бути привілеєм окремого стану, а має охоплювати всі верстви суспільства та забезпечувати органічну єдність тілесного загартування, формування навичок самодисципліни та становлення духовної культури особистості, високих моральних чеснот. Показано, що філософія виховання захисника того періоду формувалася також під сильним впливом зовнішньополітичних обставин. Узагальнено, що філософія виховання захисника Вітчизни докозацької доби являла собою цілісну, динамічну систему, що синтезувала фізичну підготовку, морально-етичні засади становлення особистості, духовні орієнтири та глибоке відчуття належності до спільноти, що забезпечувало збереження культурної самобутності й державницької тяглості.

У підрозділі 2.2. – «Філософсько – освітні аспекти козацького виховання» досліджено систему виховання у Запорозькій Січі, що формувала не лише вправного воїна, а й свідомого громадянина, духовно зрілу, відповідальну й вільнолюбну особистість. Доведено, що козацьке середовище створило унікальну освітньо-виховну модель, що ґрунтувалася на культуроцентризмі, гуманізмі, любові до Батьківщини та народної традиції, виховна практика якої спиралася на фольклор, бойову символіку, моральні настанови та приклади героїзму козацьких ватажків. Показано, що козацька педагогіка гармонійно поєднувала традиційні педагогічні принципи із власною системою формування світоглядних орієнтирів молоді.

Виховання відбувалося у контексті щоденного служіння громаді, військової взаємодопомоги та морального самовдосконалення. Цінності, які виховувалися в козацькому середовищі – честь, мужність, самопожертва, братерство – стали наріжними каменями української військово-патріотичної ідеї. На основі аналізу зроблено висновок про надзвичайну актуальність відновлення й інтеграції козацько-лицарських традицій у сучасний виховний процес. Підкреслено, що умови збройної агресії проти України зумовлюють потребу формування в молоді високої національної свідомості, моральної стійкості та готовності до захисту Батьківщини. Саме звернення до історичних виховних моделей, перевірених часом і вкорінених у національній культурі, може стати потужним чинником консолідації українського суспільства й духовного спротиву в сучасних умовах.

Третій розділ – «Світоглядний вимір громадянського виховання особистості захисника Вітчизни» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. – «Світоглядна культура як основа громадянської ідентичності особистості» проаналізовано сутність світоглядної культури як інтегральної, фундаментальної якості особистості, що є її духовно-практичною основою. Зазначено, що формування світоглядної та політичної підготовки починається в родині і набуває системних форм у навчальних закладах, набуваючи особливої значущості у період соціальних змін. Показано, що особиста світоглядна культура має своїм духовним центром ціннісне ядро, яке визначає природу світогляду, зміцнює особисті моральні, етичні та соціально-культурні орієнтації, формуючи світоглядну позицію. Акцентовано увагу на важливості узгодженості виховної стратегії між сім'єю та школою, особливо для молодшого шкільного віку, оскільки це є запорукою комплексного громадянського розвитку. Підкреслено ключову роль гуманітарних дисциплін у світоглядній та політичній підготовці, оскільки вони сприяють формуванню культури мислення, допомагають обґрунтовувати власну позицію, долати однобічність мислення та органічно поєднувати професійні знання з гуманістичними настановами. Водночас зазначено критичні ризики дегуманізації освіти під гаслом «профілізації», що не сприяє повноцінній підготовці майбутнього громадянина. Зроблено висновок, що освіта має бути дієвим механізмом світоглядної і політичної підготовки, а її базове призначення полягає не стільки в передачі інформації, скільки у прищепленні важливих цінностей, які виконують функцію регулювання поведінки особистості. Наголошено на необхідності розвитку політичної свідомості студентів, оскільки нерозуміння механізмів розв'язання соціально-політичних проблем робить молодь об'єктом маніпуляцій. Показано перспективність поєднання теоретичного навчання з досвідом участі в органах молодіжного самоврядування, що є школою апробування демократичних цінностей та підготовки майбутніх лідерів для політичного життя країни.

У підрозділі 3.2. – «Процесуальність громадянського виховання: аксіологічні засади та освітні стратегії» проаналізовано процесуальний характер громадянського виховання, який передбачає переведення соціальних, моральних та духовних цінностей із культурної площини у сферу особистісного досвіду учня. Підкреслено необхідність дотримання принципу системності та впровадження

аксіологічного підходу, який передбачає поетапне засвоєння соціально-значущих цінностей. Показано різноманіття освітніх стратегій, методів і форм роботи, ефективність яких залежить від вікової категорії. Зазначено значущість позашкільних програм, зокрема досвіду «навчання через служіння» у США, як дієвого механізму набуття практичних громадянських якостей через участь у суспільно-значущих проєктах. Проаналізовано ключовий результат процесу громадянського виховання – набуття громадянської компетентності, яка визначає готовність особистості до активістського суспільного буття та охоплює такі категорії, як громадянська активність, вибір і відповідальність. Підкреслено, що психолого-педагогічна та філософська підготовка громадян України має базуватися на гуманістичних орієнтирах: людяності, емпатії та миротворчості.

У підрозділі 3.3. – «Світоглядні орієнтири процесу формування українського громадянина-воїна» здійснено аналіз світогляду як духовної основи громадянського становлення особистості, що інтегрує світовідчуття, світорозуміння та систему переконань. Обґрунтовано, що формування такого світогляду відбувається через національно-патріотичне виховання, яке базується на історичних (козацько-лицарських) традиціях та поетапному культивуванні патріотичних цінностей. Підкреслено, що у процесі формування світогляду українського громадянина-воїна необхідно цілеспрямовано культивувати такі базові аксіологеми, як патріотизм, духовна міць, відданість національним традиціям та ідеалам. Водночас для утвердження гуманістичного світогляду українського громадянина-воїна важливо розвивати фундаментальні модуси духу — віру, надію і любов. Особливу увагу приділено силі духу та духовній силі як сутнісним рисам захисника. Проаналізовано філософські підходи до їх зміцнення. Узагальнено, що результатом цього процесу є формування патріотичного світогляду з когнітивним, мотиваційним і діяльнісним компонентами.

Четвертий розділ – «Філософські засади бойових мистецтв: потенціал для громадянського виховання» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1. – «Національні бойові традиції у вихованні молоді» здійснено філософсько-освітній аналіз ролі бойових мистецтв у формуванні духовно цілісної та фізично розвиненої особистості. Показано, що східні школи бойових мистецтв укорінені у цілісних філософсько-релігійних доктринах, виконують не тільки функцію фізичної підготовки, а й виступають засобом формування внутрішньої дисципліни, стійкості до екзистенційних викликів та утвердження високих морально-етичних чеснот. Підкреслено, що бойові мистецтва постають як шлях духовного самозагартування, а їхній вплив на здоров'я та соціалізацію молоді розглядається як значущий соціокультурний чинник. Особливий акцент зроблено на вітчизняних системах бойового вишколу, що походять із козацько-лицарської традиції та постають невід'ємною складовою сучасної парадигми національно-патріотичного виховання. У цьому контексті виокремлено хортинг як сучасну форму українського бойового мистецтва й національний вид спорту, який виконує місію відродження історичної пам'яті, плекання громадянської відповідальності та утвердження активної життєвої позиції.

У підрозділі 4.2. – «Бойові мистецтва як засіб формування громадянських чеснот» здійснено аналіз бойових мистецтв як ефективного засобу формування громадянських чеснот, зокрема відповідальності, самодисципліни, цілеспрямованості, впевненості в собі, поваги до інших і здатності до самоконтролю. Виявлено, що опанування бойових мистецтв є вольовим процесом, який проходить декілька етапів. Встановлено, що культура бойових мистецтв спрямовує молодь на самовиховання, самоконтроль та саморегуляцію фізичного і психічного стану, що є підґрунтям для формування адекватної самооцінки та позитивного «образу Я». Підкреслено особливу роль наставника у прищепленні гуманізму, толерантності та формуванні ціннісного ставлення до особистості, що є критично важливим. Показано, що спортивні школи сприяють становленню командного духу та формуванню умінь керувати колективом, що є необхідним елементом громадянської зрілості та готовності до захисту Батьківщини.

П'ятий розділ – «Сучасне військово-патріотичне виховання та бойовий вишкіл української молоді: проблеми та перспективи» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1. – «Становлення військово-патріотичного виховання в Україні: основні наративи та виклики» проаналізовано еволюцію військово-патріотичного виховання від ідеологізованої радянської системи до сучасного етапу повномасштабної війни. Підкреслено, що в умовах повномасштабної агресії військово-патріотичного виховання набуло пріоритетного значення як ключова складова національно-патріотичного виховання, зорієнтована на формування у молоді готовності до захисту Вітчизни та оволодіння військовими професіями. Осмислено патріотизм як вершинну духовну цінність, що поєднує любов до народу, Батьківщини та довіру до держави, потребує активної громадянської позиції та готовності до самопожертви. Виявлено, що, попри наявність програмних документів, на практиці у закладах освіти часто спостерігається відсутність системності та фрагментарність у впровадженні програм військово-патріотичного виховання, а також недостатній рівень практичної підготовки молоді до захисту України, що не відповідає сучасним вимогам.

У підрозділі 5.2. – «Світоглядні перспективи розвитку військово-патріотичного виховання сучасної української молоді» окреслено світоглядні засади та аксіологічні напрями розвитку військово-патріотичного виховання, що відповідають викликам сучасної української державності, особливо в умовах повномасштабної війни. Зазначено, що перспективи розвитку цієї сфери ґрунтуються на цілісному поєднанні культурно-духовного, філософсько-освітнього, фізичного та соціально-практичного вимірів виховної діяльності, що забезпечує формування інтегрованої моделі патріотичного виховання. Підкреслено, що ефективність військово-патріотичного виховання забезпечується синтезом гуманітарної освіти, моральної рефлексії, естетичного розвитку й фізичної підготовки, а також узгодженою діяльністю сім'ї, освітніх закладів, культурних інституцій, громадських організацій та органів влади. Обґрунтовано, що саме така комплексна модель перетворює військово-патріотичне виховання на стратегічний ресурс національної безпеки та культурної стійкості України, сприяючи

утвердженню духовної єдності поколінь і формуванню свідомого громадянського суспільства, здатного захищати та розбудовувати державу.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та дослідницьких завдань, є обґрунтовані підстави для формулювання таких загальних висновків:

1. Здійснено аналіз громадянського виховання як філософсько-освітнього феномену. Запропоноване авторське визначення громадянського виховання як процесу формування національної самосвідомості громадян, становлення свідомого громадянина, патріота, професіонала, розвиток патріотизму як інтегративної якості особи, яка їй дозволяє відчувати себе дієздатною у моральному, соціальному, політичному та юридичному вимірах, готовою до захисту країни та народу. Зазначено, що ця діяльність націлена на виховання глибокого світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань, зміцнення волі і духу, здатності робити власні висновки, уміння відстоювати свої права та захищати свої інтереси з повагою до прав та інтересів інших, становлення громадянської гідності. Підкреслено, що громадянське виховання присутнє на усіх етапах навчально-виховного процесу, поєднуючи всі види виховання - національне, патріотичне, моральне, родинно-сімейне, естетичне, правове, політичне, екологічне, трудове, фізичне тощо.

2. Визначено концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання у контексті філософії освіти. Обґрунтовано, що концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання формують цілісну освітньо-виховну систему, спрямовану на формування свідомого, патріотичного й морально зрілого громадянина. Визначено, що виховання має охоплювати як навчальну діяльність, так і позашкільне середовище, забезпечуючи гармонійне поєднання когнітивного, емоційного та ціннісного компонентів. Світоглядна підготовка молоді повинна спиратися на знання історії, культури, духовних традицій українського народу, інтегруючи гуманістичні та державницькі ідеали. Показано, що патріотизм постає як емоційно-ціннісна складова світогляду, ключовий чинник консолідації суспільства, що ґрунтується на любові до Батьківщини, готовності до самопожертви та відповідальності. Розкрито структуру національно-патріотичних почуттів як систему ставлень до себе, інших, держави та національних цінностей, що формується поступово — від родини до суспільства. Обґрунтовано важливість урахування вікових особливостей та застосування особистісно-орієнтованого, діяльнісного, системного й конкретно-історичного підходів у вихованні. Визначено, що ефективне громадянське виховання неможливе без розвитку моральних якостей, фізичної витривалості, волі та духу, а також критичного мислення — як ключової компетентності в умовах інформаційного тиску.

3. Досліджено українські військові традиції як складову громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни. Визначено, що військові традиції не лише відображають героїчний наратив, а й формують ціннісну парадигму, яка слугує виховним орієнтиром. Обґрунтовано, що українські військові традиції є невід'ємною

складовою системи виховання воїна-захисника, яка поєднує бойові практики з морально-духовними засадами служіння народів. Визначено, що ці традиції мають глибоке історичне коріння — від дослов'янських культур до Київської Русі та козацької доби — й упродовж століть зберігали свою актуальність, еволюціонуючи разом із розвитком державності та національного самовизначення. Показано, що комплексність військових традицій проявляється у єдності символів, звичаїв, правових норм, бойового мистецтва та гуманістичних цінностей, які формують багатовимірний образ воїна-захисника. Підкреслюється роль Запорозької Січі як центрального інституту формування та передачі військово-патріотичної спадщини. Доведено, що гуманізм виступає духовною основою військових традицій, забезпечуючи здатність зберігати моральні орієнтири навіть у надскладних умовах війни.

4. Проаналізовано особливості філософії виховання захисника Вітчизни в українській філософії та культурі докозацької доби. Обґрунтовано, що проблема виховання захисника Вітчизни посідала центральне місце в духовно-культурному просторі України ще в докозацьку добу. Показано, що ідеї патріотизму, ратного служіння та моральної готовності до захисту рідної землі були зафіксовані в літописах, правових кодексах («Руська правда») та епічних творах («Слово о полку Ігоревім»), де відображено суспільну потребу в згуртованості різних верств населення задля відсічі зовнішнім загрозам. Визначено, що патріотичне виховання у цей період спиралося на єдність фізичної вправності, розумової підготовки та духовної стійкості, що закладало підвалини героїчного ідеалу. Показано, що мислителі тієї доби — як світські, так і релігійні — формували концепцію захисника не лише як воїна, а й як морального авторитета, гідного громадянина та носія високих цінностей. Зроблено висновок, що саме в докозацький період було закладено філософські та освітні засади виховання оборонця, які надалі стали джерелом формування національної воєнно-гуманітарної традиції та цілісної системи військово-патріотичного виховання.

5. Розкрито філософсько-освітній потенціал козацької педагогіки як джерела формування громадянської свідомості особистості-захисника. Обґрунтовано, що система козацького виховання сформувалася як унікальна модель національно-патріотичного формування особистості, що успадкувала й розвинула традиції Київської Русі. Показано, що козацька педагогіка поєднувала фізичну вправність, військове мистецтво, духовні цінності та моральні ідеали, створюючи цілісну освітню парадигму, орієнтовану на підготовку захисника рідної землі. Зроблено висновок, що ключовими складниками козацького виховання були культуроцентризм, людинолюбство, повага до традицій, вікових особливостей та глибоке засвоєння національного фольклору, що слугував каналом передавання світоглядних ідеалів. Підкреслено, що вивчення героїчних постатей козацької історії й осмислення символіки та звичаїв Запорозької Січі є невичерпним ресурсом для сучасного військово-патріотичного виховання. Втілення козацько-лицарських традицій у виховний процес сприяє формуванню в молоді готовності до оборони, громадянської відповідальності та ідентифікації з українською нацією.

6. Доведено, що світоглядна культура є фундаментом формування громадянської ідентичності особистості-захисника в умовах гібридної війни та трансформаційних змін у суспільстві. Вона є інтегральною характеристикою, що поєднує ціннісні орієнтири, моральні принципи, здатність до самостійного мислення, оцінки подій і явищ суспільного життя. Показано, що формування світоглядної культури починається в родині та набуває системності в освітньому середовищі через гуманітарні дисципліни, особистісно-орієнтовані методи та участь у суспільно важливій діяльності. Особлива увага приділена потребі у політичному та правовому вихованні молоді, що формується через активну участь у самоврядуванні, публічних дискусіях, соціальних проєктах. Підкреслено, що саме освіта повинна не лише передавати знання, а й формувати ціннісну основу поведінки, відповідальність, громадянську позицію. У цьому контексті світоглядна культура виступає стратегічним ресурсом розвитку демократичного суспільства та особистісної зрілості громадянина.

7. Обґрунтовано, що громадянське виховання є динамічним, багатовимірним процесом, що потребує не лише ціннісного наповнення, а й чітко вибудованих освітніх стратегій, спрямованих на формування зрілої громадянської позиції. Показано, що ефективність виховного процесу залежить від здатності освіти інтегрувати аксіологічні засади – свободу, гідність, відповідальність, соціальну справедливість – у практичну діяльність учнівської та студентської молоді. Громадянська ідентичність у такому контексті розглядається як результат цілісного розвитку світогляду, моральної зрілості, критичного мислення та емоційної свідомості особистості. Процесуальність громадянського виховання охоплює широкий спектр педагогічних дій – від формування гуманістичних переконань до створення освітнього середовища, яке підтримує соціальну активність молоді. Підкреслено важливість міжсекторальної співпраці, педагогіки партнерства, технологій навчання через служіння, а також активного залучення до соціально значущої діяльності. Зроблено висновок, що сучасні освітні стратегії мають бути спрямовані не лише на передачу знань, а й на формування здатності до ціннісного вибору, соціального діалогу та відповідальної участі в житті демократичного суспільства. Саме в такому процесуальному ключі громадянське виховання набуває сили як інструмент духовної консолідації та національного поступу.

8. Обґрунтовано, що світогляд є фундаментальною складовою формування громадянської ідентичності, яка охоплює не лише знаннєвий і раціональний компонент, а й ціннісно-духовні орієнтири особистості. Показано, що сучасний українець — зокрема захисник Вітчизни — має будувати свій світогляд на засадах патріотизму, відданості національній ідеї, знання культури та історії свого народу, моральної шляхетності, сили духу й гуманізму. Розвинений світогляд забезпечує здатність особистості активно діяти, критично мислити, брати відповідальність за себе, свою спільноту та державу. Підкреслено значущість духовної сили як інтегральної риси громадянина-воїна, що формується завдяки самовихованню, культурно-історичній спадщині та впливу моральних авторитетів. Показано, що виховання таких модусів духу, як віра, надія, любов, служіння та героїзм, сприяє утвердженню гуманістичного та державницького світогляду в

українському суспільстві. Наголошено на тому, що приклад сучасного українського військовослужбовця як захисника національних інтересів і демократичних цінностей відіграє ключову роль у вихованні молоді. Світоглядне виховання, реалізоване в умовах війни, також визначається політичним контекстом, де важливу роль відіграє чітка державна позиція.

9. Показано, що бойові мистецтва є важливим чинником гармонійного фізичного, морального та духовного розвитку молоді, що сприяє формуванню стійкої громадянської ідентичності. Показано, що українські та світові школи бойових мистецтв (зокрема східні та національні) ефективно інтегруються у систему виховання, формуючи в молодих людей самодисципліну, повагу до традицій, здатність до самозахисту, вольові якості та відповідальність. Особлива увага приділена аксіологічному потенціалу бойових мистецтв – вихованню патріотизму, гідності, шляхетності та моральної стійкості, що особливо актуально в умовах сучасних викликів для українського суспільства. Підкреслено значущість бойових мистецтв у концепції Нової української школи як інструменту формування фізичної сили, духовної твердості, здорового способу життя та громадянської активності. Відзначено, що впровадження українського хортингу як національного виду спорту створює унікальну можливість для поєднання оздоровчих, виховних і патріотичних компонентів у навчальному процесі. Бойові мистецтва розглядаються не лише як засіб спортивної підготовки, а й як виховна система, здатна формувати особистість, зорієнтовану на самопізнання, саморозвиток і служіння суспільству. Таким чином, традиції бойових мистецтв стають потужним ресурсом формування здорової, ціннісно орієнтованої, національно свідомої молоді.

10. Обґрунтовано, що бойові мистецтва є ефективним засобом формування громадянських чеснот, зокрема відповідальності, самодисципліни, цілеспрямованості, впевненості в собі, поваги до інших і здатності до самоконтролю. Показано, що практики бойових мистецтв сприяють гармонійному розвитку молоді особистості, поєднуючи фізичне тренування з моральним і духовним самовдосконаленням. Акцентовано увагу на ціннісному потенціалі бойових мистецтв як системи, що виховує внутрішню культуру поведінки, повагу до супротивника, толерантність, альтруїзм і здатність до ненасильницької самооборони. Визначено, що особлива роль у цьому процесі належить наставнику, який формує не лише технічні, а й морально-вольові якості вихованців. Підкреслено, що школи бойових мистецтв виконують функції соціалізації, сприяють розвитку командного духу, здатності до лідерства та управління колективом. Розкрито значущість інтеграції бойових мистецтв у сучасну освітню парадигму як виховного чинника, що формує національну ідентичність, зміцнює громадянську активність і забезпечує моральну стійкість молоді в умовах суспільних викликів. Бойові мистецтва розглядаються як цілісна виховна система, що поєднує фізичну витривалість із духовною твердістю та здатна формувати особистість, зорієнтовану на гуманістичні цінності, служіння суспільству та захист Батьківщини.

11. Обґрунтовано, що військово-патріотичне виховання є невід'ємною складовою формування національно свідомої, морально відповідальної та соціально активної молоді, здатної до захисту державного суверенітету України.

Проаналізовано етапи становлення військово-патріотичного виховання в Україні, починаючи з радянського періоду, коли воно набуло системного характеру в межах ідеологізованої освітньої парадигми, до сучасного етапу, коли на перший план виходять гуманістичні, національні та духовні цінності. Показано, що впродовж тривалого часу військово-патріотичне виховання залишалося на периферії освітнього процесу, що негативно позначилося на рівні готовності молоді до військової служби та захисту держави. Зазначено, що починаючи з 2014 року, на тлі російської агресії, спостерігається активізація державної політики у сфері національно-патріотичного виховання, ухвалення концептуальних документів, розробка нових стратегій, оновлення змісту навчальних програм. Підкреслено важливість комплексного та міжінституційного підходу до організації військово-патріотичного виховання, що передбачає активну участь родини, школи, громадянського суспільства, військових структур. Акцентовано на необхідності формування у молоді патріотизму як духовної цінності, що базується на усвідомленні історичної відповідальності, любові до народу, довіри до держави, готовності до служіння та самопожертви. Висвітлено значний виховний потенціал організацій, таких як «Пласт» та ТСО України, які поєднують самовиховання, військовий вишкіл і морально-етичні засади, формуючи нову генерацію відповідальних громадян. Зроблено висновок про необхідність інтеграції традицій і сучасних підходів у розбудові системи військово-патріотичного виховання як ключової умови зміцнення національної безпеки та стійкості українського суспільства.

12. Обґрунтовано світоглядні перспективи розвитку військово-патріотичного виховання сучасної української молоді в умовах безпекових викликів, які спираються на цілісну інтеграцію культурно-духовної, філософсько-освітньої, фізичної та соціально-практичної складових виховного процесу. Зазначено, що культурно-духовна компонента — через фольклор, літературу, образотворче та сценічне мистецтво, музику і традиційні бойові мистецтва («Спас», «Бойовий гопак», «Хортинг» тощо) — формує в молоді глибоку національну самосвідомість, високі моральні стандарти та готовність служити й захищати Батьківщину. Підкреслено, що ефективне військово-патріотичне виховання можливе лише за умови гармонійного поєднання гуманітарної освіти, фізичної підготовки, морального вдосконалення та активної взаємодії сім'ї, освітніх і культурних інституцій, громадянського суспільства й державних органів, що перетворює цей процес на стратегічний ресурс національної безпеки й культурної стійкості України.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Публікації у виданнях, що індексуються
наукометричними базами Scopus / Web of Science**

1. Cultivating Civic Virtue: an Aristotelian Perspective on Ukrainian Martial-Patriotic Education / O. Prytula, V. Glazunov, M. Bratko, K. Previr, M. Mykhalchuk // *Synesis*. Apr-Jun 2025. Vol. 17. Iss. 2. Article Number e338208. (Web of Science, Q2).
2. Prytula O. L., Bohdanovskiy I. V., Anishchenko M. A. Health-Preserving Interventions Based on Ethnic Traditions = Здоров'язберезувальні інтервенції на основі етнічних традицій. *Rehabilitation and Recreation*. Article. 2025. Vol.19. Iss. 2. Pp. 243–250. DOI: 10.32782/2522-1795.2025.19.2.23. (Scopus, Q4).
3. Prytula O. Formation and Functioning of Public Organizations for Military and Patriotic Education = Становлення та функціонування громадських організацій з військово-патріотичного виховання. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*. 2024. Iss. 25. Pp. 159-170. DOI 10.31392/iscs.2024.25.159. (Web of Science, Q4).

Статті у фахових періодичних виданнях

4. Prytula O. Self-training and self-education in the professional formation of a Ukrainian citizen = Самовиховання і самоосвіта у професійному становленні українського громадянина. *Філософія освіти = Philosophy of Education*. 2024. Vol. 30 No. 1. С. 160-173 <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-1-9>
5. Притула О. Л. Бойові мистецтва в системі нової української школи. *Освітній дискурс : збірник наукових праць = Educational discourse : collection of scientific papers*. 2024. Вип. 51 (10-12). С. 82-91/
6. Притула О. Виховання захисника Вітчизни в історико-філософському контексті. *Вища освіта України*. 2024. № 3. С. 79-88. DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).09
7. Притула О. Військове мистецтво козаків як основа військово-патріотичного виховання сучасної молоді (філософська оцінка) = Military art of the Cossacks as the basis of military-patriotic education of modern youth (philosophical assessment). *Мультиверсум. Філософський альманах. = Mul'tiversum. Filosofskij al'manah*. 2024. Vol. 1 No. 1(179). Pp. 42-57.
8. Притула О. Л. Громадянське виховання особистості як нагальна потреба сучасного українського суспільства. *Освітній дискурс : збірник наукових праць = Educational discourse : collection of scientific papers*. 2024. Вип. 50 (7-9). С. 78-85. DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-12
9. Притула О. Л. Ідеологія військово-патріотичного виховання в українській філософії докозацького періоду. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 2(10). С. 239-245. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.29>
10. Притула О. Класифікації військово-бойових традицій. *Humanities studies*. 2024. Вип. 21 (98). С. 70-77. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2024-21-98-09>
11. Притула О. Л. Основні напрями та структурні елементи громадянського виховання. *Освітній дискурс : збірник наукових праць = Educational discourse : collection of scientific papers*. 2024. Вип. 49 (4-6). С. 108-117. DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-11
12. Притула О. Л. Процесуальний характер громадянського виховання *Politology bulletin = Політологічний вісник*. 2024. Iss. 92. С. 212-224.

13. Притула О. Світогляд як духовна основа громадського становлення особистості. *Humanities studies*. 2024. Вип. 19 (96). С. 77-82. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-08>

14. Притула О. Л. Світоглядна і політична підготовка громадянина в період соціальних змін. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2024. № 2. С. 142-147. DOI: 10.18372/2412-2157.40.19348.

15. Притула О. Л. Система українських військових традицій в період становлення та розвитку. *Politology bulletin*. 2024. Iss. 93. С. 236–252. DOI 10.17721/2415–88IX. 2024.93.236-252

16. Притула О. Л. Сутність громадянського виховання в давній історії українців. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 3 (11). С. 176–183. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.19>

17. Притула О. Українські етнічні традиції здорового способу життя і їх місце в сучасній цивілізації. *Філософія та управління*. 2024. № 1. С. 36–44. <https://doi.org/10.70651/3041-248X/2024.1.05>

18. Притула О. Формування громадянських якостей особистості. *Вища освіта України*. 2024. № 2. С. 126-133. DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.2(93).15.

19. Притула О. Л. Штучний інтелект як передвісник істотних змін в освіті. *Філософія освіти*. 2024. № 30(1). С. 160-173.

Статті у зарубіжних виданнях

20. Prytula O. The Formation of The Value of Orientations of the Individual in the Context of Military-Patriotic Education. *Paradigm of Knowledge*. 2024. № 6(64). 19 p. [https://doi.org/10.26886/2520-7474.6\(64\)2024.1](https://doi.org/10.26886/2520-7474.6(64)2024.1)

21. Prytula Olexandr. The Phenomenon of Cossack Pedagogy as a Heritage of Ukrainian Folk Culture. *Innovative Solutions in Modern Science*. New York: TK Meganom LLC. 2023. Vol. 5, No. 60. Pp. 94-117. doi: 10.26886/2414-634X.5(60)2023.5

22. Prytula O. The Role of Introducing the Cossack-Chivalric Traditions Into the Modern Educational Process. *Paradigm of knowledge*. 2023. № 4(58). Pp. 116-136.

Колективні монографії

23. Патріотичне виховання в Україні в умовах воєнного стану: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / Є. О. Балабушка, І. М. Вановська ... О. Л. Притула [та ін.] ; ред.: Б. О. Попков, С. В. Петков; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : Ліра-К, 2025. 363 с.

Матеріали конференцій

24. Притула О. Л., Конох А. П. Сутність козацької педагогіки в аспекті української етнічної системи збереження здоров'я людини. *Актуальні проблеми*

фізичного виховання, спорту, фізичної реабілітації та туризму у сучасних умовах життя: матеріали VI між-народної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2024 р. Львів; Торунь : Liha-Pres, 2024. – С. 444–446. – <https://doi.org/10.36059/978-966-397-383-8-117>.

25. Притула О. Л., Конох А. П. Українські народні ігри як засіб оздоровлення населення в контексті семифакторної системи здоров'я і розвитку людини. *European integration processes in physical education and sports : scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. – Рр. 230–248. – <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-458-0-12>

26. Тютюнник Л., Притула О. Психофізичні техніки козацького спасу як засіб розвитку стресостійкості. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: екотренінг* : збірник тез доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 квітня 2024 року) / відп. ред. Т. Д. Перепелюк. Умань; Київ: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. С. 198–200.

27. Конох А. П., Притула О. Л. Семифакторна система здоров'я і розвитку людини в аспекті формування психосоціальної стійкості особистості. *Соціально-психологічний супровід особистості в умовах інтеграції України в Європейський простір*: збірник матеріалів IV Інтернет-конференції, 22 травня 2024 року / за заг. ред. І. С. Деснова. Київ: МДУ, 2024. С. 153-155.

28. Притула О. Л. Теоретико-методичні засади формування системи збереження здоров'я на основі традицій запорозького козацтва. *The VI International Science Conference «Innovative technologies in science and practice», October 26–28, 2021, Haifa, Israel.* – 2021. – Рр. 265–268. – DOI 10.46299/ISG.2021.II.VI

29. Притула О. Л. Формування системи здорового способу життя у майбутніх фахівців фізичної культури і спорту на основі етнічних традицій. *The VII International Science Conference «Modern trends in development science and practice», November 02-05, 2021, Varna, Bulgaria.* Рр. 432-436.

АНОТАЦІЯ

Притула О. Л. Філософія громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни (історіософський та світоглядний аспекти).

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Комплексно та системно здійснено філософсько-освітній аналіз потенціалу громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни (історіософський та світоглядний аспекти).

Поліаспектність проблематики дослідження зумовила синтез таких дослідницьких стратегій, які дозволяють розкрити як універсальні філософські закономірності, так і специфічні національно-культурні особливості становлення

захисника Вітчизни як морально відповідального громадянина. У роботі були використані, зокрема, системний, культурно-антропологічний, герменевтичний, історико-філософський та аксіологічний підходи. Системний підхід дав змогу осмислити феномен громадянського виховання як складну взаємодію етичних, освітніх, культурних та екзистенційних вимірів. Історико-філософський аналіз дозволив простежити еволюцію ідей щодо виховання особистості, здатної до самопожертви заради Батьківщини, у філософських ученнях від докозацької доби до сучасності. Герменевтична стратегія була застосована для інтерпретації філософських текстів, освітніх моделей і наративів, які формували архетип воїна-громадянина у вітчизняному культурному контексті. Важливою складовою дослідження стало використання аксіологічного підходу, що дало змогу зосередитися на вивченні ціннісних засад громадянського виховання, зокрема на морально-етичних чеснотах, притаманних українському ідеалу воїна-захисника. Культурно-антропологічний підхід, що використовувався у розділах, присвячених історіософському аналізу, дозволив виявити тяглість та трансформації філософських ідей у формуванні образу українського воїна.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській філософії освіти здійснено цілісну концептуалізацію громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в історіософському та світоглядному вимірах, що ґрунтується на інтеграції національних військово-культурних традицій, філософських засад бойових мистецтв та аксіологічних орієнтирів сучасного українського суспільства в умовах воєнних викликів.

Проаналізовано теоретичні засади та ключові підходи до концептуалізації громадянського виховання як складної системи світоглядних, аксіологічних та смислотворчих орієнтирів, що визначають зміст, цілі та способи формування громадянської компетентності. Простежується еволюція філософсько-педагогічних уявлень про громадянськість – від класичних концепцій виховання в античній думці до сучасних українських і зарубіжних моделей, виокремлюються взаємовпливи й відмінності між громадянським та патріотичним вихованням.

Досліджено концептуальні та світоглядні засади громадянського виховання, яке визначено як провідне завдання освітньо-виховного процесу. Зазначено, що формування глибокого світогляду, національно-патріотичних почуттів та переконань відбувається інтегровано, охоплюючи як соціально-гуманітарні, так і математично-природничі дисципліни, а також позакласні заходи. Висвітлено сутнісні дефініції патріотизму, який розглядається як духовно-моральна якість особистості та емоційний аспект державницького світогляду, що є ключовим ресурсом для суспільної консолідації та мобілізації. Охарактеризовано структуру національно-патріотичних почуттів через чотири взаємопов'язані виміри ставлень: до себе, до інших, до Батьківщини та до національних цінностей.

Досліджено зміст і значення військових традицій як сукупності стійких, історично утворених символів, звичаїв та цінностей, що забезпечують тяглість виховання воїна-захисника. Зазначено, що традиція є колективною пам'яттю суспільства, а військові традиції мають регламентуючий характер, слугуючи

механізмом об'єднання військової спільноти, формуючи її моральну свідомість та наповнюючи сенсом дії, спрямовані на досягнення державно-значущих цілей.

Здійснено всебічний аналіз витоків і становлення ідеї виховання оборонця рідної землі в ранні періоди української історії, що стали підґрунтям для подальшого розвитку цього концепту в наступні історичні епохи. Показано, що в культурі та філософській думці докозацької доби виховання захисника Вітчизни постає не просто суспільною потребою, а фундаментальною складовою світоглядної моделі, що визначала засади існування спільноти.

Досліджено систему виховання у Запорозькій Січі, що формувала не лише вправного воїна, а й свідомого громадянина, духовно зрілу, відповідальну й вільнолюбну особистість. Доведено, що козацьке середовище створило унікальну освітньо-виховну модель, що ґрунтувалася на культуроцентризмі, гуманізмі, любові до Батьківщини та народної традиції, виховна практика якої спиралася на фольклор, бойову символіку, моральні настанови та приклади героїзму козацьких ватажків.

Проаналізовано сутність світоглядної культури як інтегральної, фундаментальної якості особистості, що є її духовно-практичною основою. Зазначено, що формування світоглядної та політичної підготовки починається в родині і набуває системних форм у навчальних закладах, набуваючи особливої значущості у період соціальних змін. Показано, що особиста світоглядна культура має своїм духовним центром ціннісне ядро, яке визначає природу світогляду, зміцнює особисті моральні, етичні та соціально-культурні орієнтації, формуючи світоглядну позицію.

Проаналізовано процесуальний характер громадянського виховання, який передбачає переведення соціальних, моральних та духовних цінностей із культурної площини у сферу особистісного досвіду учня. Підкреслено необхідність дотримання принципу системності та впровадження аксіологічного підходу, який передбачає поетапне засвоєння соціально-значущих цінностей.

Здійснено аналіз світогляду як духовної основи громадянського становлення особистості, що інтегрує світовідчуття, світорозуміння та систему переконань. Обґрунтовано, що формування такого світогляду відбувається через національно-патріотичне виховання, яке базується на історичних (козацько-лицарських) традиціях та поетапному культивуванні патріотичних цінностей.

Здійснено філософсько-освітній аналіз ролі бойових мистецтв у формуванні духовно цілісної та фізично розвиненої особистості. Показано, що східні школи бойових мистецтв укорінені у цілісних філософсько-релігійних доктринах, виконують не тільки функцію фізичної підготовки, а й виступають засобом формування внутрішньої дисципліни, стійкості до екзистенційних викликів та утвердження високих морально-етичних чеснот.

Здійснено аналіз бойових мистецтв як ефективного засобу формування громадянських чеснот, зокрема відповідальності, самодисципліни, цілеспрямованості, впевненості в собі, поваги до інших і здатності до самоконтролю.

Проаналізовано еволюцію військово-патріотичного виховання від ідеологізованої радянської системи до сучасного етапу повномасштабної війни. Підкреслено, що в умовах повномасштабної агресії військово-патріотичне виховання набуло пріоритетного значення як ключова складова національно-патріотичного виховання, зорієнтована на формування у молоді готовності до захисту Вітчизни та оволодіння військовими професіями. Осмислено патріотизм як вершинну духовну цінність, що поєднує любов до народу, Батьківщини та довіру до держави, потребує активної громадянської позиції та готовності до самопожертви.

Окреслено світоглядні засади та аксіологічні напрями розвитку військово-патріотичного виховання, що відповідають викликам сучасної української державності, особливо в умовах повномасштабної війни. Зазначено, що перспективи розвитку цієї сфери ґрунтуються на цілісному поєднанні культурно-духовного, філософсько-освітнього, фізичного та соціально-практичного вимірів виховної діяльності, що забезпечує формування інтегрованої моделі патріотичного виховання.

Теоретичне значення дослідження полягає у розробці цілісного філософсько-освітнього підходу до громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни в контексті української історіософської та світоглядної традиції. Дослідження поглиблює уявлення про взаємозв'язок між філософією виховання, національними військовими традиціями, бойовими мистецтвами та формуванням громадянської ідентичності. Запропоновані концептуальні положення відкривають нові напрями для осмислення ролі освіти у процесах націєтворення, спротиву агресії, формування культури оборони та збереження історичної пам'яті. У роботі вперше системно осмислено філософські засади громадянського виховання особистості як захисника держави в контексті сучасних безпекових викликів. Методологічна новизна полягає в інтеграції аксіологічного, історіософського, світоглядного підходів до аналізу цієї проблематики, що дозволяє сформулювати нові аналітичні рамки для досліджень у галузі філософії освіти, соціальної філософії та культурології.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для вдосконалення освітніх практик, програм і політик, спрямованих на формування громадянської свідомості, патріотичних цінностей, моральної стійкості та готовності до захисту Вітчизни. Матеріали дослідження можуть бути використані для створення авторських навчальних курсів і освітніх модулів дисциплін «Філософія освіти», «Військово-патріотичне виховання», «Етика захисника Вітчизни», «Громадянська освіта». Результати дослідження можуть слугувати основою для проведення тренінгів, семінарів і виховних заходів у закладах середньої та вищої освіти, військових ліцелях, патріотичних осередках, а також при формуванні державних програм національно-патріотичного виховання молоді в умовах війни та повоєнної відбудови. Запропоновані освітні стратегії можуть бути інтегровані у формальну й неформальну освіту з урахуванням світоглядних трансформацій українського суспільства.

Ключові слова: громадянин, громадянське виховання, особистість, захисник Вітчизни, освіта, патріотизм, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, світогляд.

ANNOTATION

Prytula O. L. Philosophy of civic education of the personality-defender of the Fatherland (historiosophical and worldview aspects).

Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Science in Philosophy in the specialty 09.00.10 - Philosophy of Education. Dragomanov Ukrainian State University.

A comprehensive and systematic philosophical and educational analysis of the potential of civic education of a personality-defender of the Fatherland (historiosophical and worldview aspects) was carried out.

The multifaceted nature of the research issues led to the synthesis of such research strategies that allow us to reveal both universal philosophical patterns and specific national and cultural features of the formation of a defender of the Fatherland as a morally responsible citizen. In particular, the work used systemic, cultural-anthropological, hermeneutic, historical-philosophical, and axiological approaches. The systemic approach enabled the comprehension of civic education as a complex interplay of ethical, educational, cultural, and existential dimensions. Historical and philosophical analysis allowed us to trace the evolution of ideas about educating a person capable of self-sacrifice for the sake of the Motherland in philosophical teachings from the pre-Cossack era to the present day. The hermeneutic strategy was employed to interpret philosophical texts, educational models, and narratives that shaped the archetype of a warrior-citizen within the domestic cultural context. An important component of the study was the use of an axiological approach, which enabled a focus on the value principles of civic education, particularly on the moral and ethical virtues inherent in the Ukrainian ideal of a warrior-protector. The cultural and anthropological approach, employed in the sections devoted to historiosophical analysis, enabled the revelation of the continuity and transformation of philosophical ideas in the formation of the image of a Ukrainian warrior.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that for the first time in Ukrainian philosophy of education, a holistic conceptualization of the civic education of the individual-defender of the Fatherland in historiosophical and worldview dimensions has been carried out, which is based on the integration of national military-cultural traditions, philosophical foundations of martial arts, and axiological guidelines of modern Ukrainian society in the conditions of military challenges.

The theoretical foundations and key approaches to conceptualizing civic education as a complex system of worldview, axiological, and meaning-making guidelines that determine its content, goals, and methods for forming civic competence are analyzed. The evolution of philosophical and pedagogical ideas about citizenship is traced, from classical concepts of education in ancient thought to modern Ukrainian and

foreign models, with a focus on the mutual influences and differences between civic and patriotic education.

The conceptual foundations of civic education, which is defined as the leading task of the educational process, are investigated. It is noted that the formation of a deep worldview, national-patriotic feelings, and beliefs occurs in an integrated manner, encompassing both social and humanitarian, as well as mathematical and natural disciplines, as well as extracurricular activities. The essential definitions of patriotism, which is considered a spiritual and moral quality of the individual, as well as the emotional aspect of the state's worldview, are highlighted. This concept serves as a key resource for social consolidation and mobilization. The structure of national-patriotic feelings is characterized through four interrelated dimensions of attitudes: towards oneself, towards others, towards the Motherland, and towards national values.

It is noted that tradition is the collective memory of society, and military traditions have a regulatory character, serving as a mechanism for uniting the military community, forming its moral consciousness, and filling actions aimed at achieving state-significant goals with meaning.

A comprehensive analysis of the origins and formation of the idea of educating a defender of the homeland in the early periods of Ukrainian history has been conducted, which laid the groundwork for the further development of this concept in subsequent historical eras. It has been shown that in the culture and philosophical thought of the pre-Cossack era, educating a defender of the Fatherland was not just a social need, but a fundamental component of the worldview model that determined the principles of community existence.

The system of education in the Zaporozhian Sich, which formed not only skilled warriors but also conscious citizens, spiritually mature, responsible, and freedom-loving personalities, has been studied. It has been proven that the Cossack environment created a unique educational model based on cultural centrism, humanism, love for the Motherland, and folk tradition. This educational practice was grounded in folklore, military symbolism, moral guidelines, and examples of heroism by Cossack leaders.

The essence of worldview culture, as an integral and fundamental quality of personality, is analyzed, examining its spiritual and practical basis. It is noted that the formation of a worldview and political training begins in the family and takes systemic forms in educational institutions, acquiring special significance during periods of social change. It is shown that personal worldview culture has as its spiritual center a value core that determines the nature of the worldview, strengthens personal moral, ethical, and socio-cultural orientations, forming a worldview position. The need to adhere to the principle of systematicity and implement an axiological approach, which involves the gradual assimilation of socially significant values, is emphasized.

The analysis of worldview as the spiritual basis of an individual's civic development, which integrates worldview and belief system, is carried out. It is substantiated that the formation of such a worldview occurs through national-patriotic education, which is based on historical (Cossack-chivalry) traditions and the gradual cultivation of patriotic values.

A philosophical and educational analysis of the role of martial arts in forming a spiritually holistic and physically developed personality has been conducted. It has been shown that Eastern schools of martial arts are rooted in holistic philosophical and religious doctrines, performing not only the function of physical training but also acting as a means of forming internal discipline, resilience to existential challenges, and affirming high moral and ethical virtues.

An analysis of martial arts as an effective means of cultivating civic virtues, including responsibility, self-discipline, purposefulness, self-confidence, respect for others, and self-control, was conducted.

The evolution of military-patriotic education from the ideologized Soviet system to the modern stage of full-scale war is analyzed. It is emphasized that in conditions of full-scale aggression, military-patriotic education has acquired priority importance as a key component of national-patriotic education, focused on forming in young people a readiness to defend the Fatherland and master military professions. Patriotism is understood as the ultimate spiritual value that combines love for the people, the Motherland, and trust in the state, requiring an active civic position and readiness for self-sacrifice.

The ideological principles and axiological directions of military-patriotic education development are outlined, which address the challenges of modern Ukrainian statehood, particularly in the context of full-scale war. It is noted that the prospects for the development of this sphere are based on a holistic combination of cultural-spiritual, philosophical-educational, physical, and socio-practical dimensions of educational activity, which ensures the formation of an integrated model of patriotic education.

The theoretical significance of the study lies in the development of a holistic philosophical and educational approach to the civic education of the individual as a defender of the Fatherland in the context of the Ukrainian historiosophical and worldview tradition. The study deepens the understanding of the relationship between the philosophy of education, national military traditions, martial arts, and the formation of civic identity. The proposed conceptual provisions open new directions for understanding the role of education in the processes of nation-building, resistance to aggression, the formation of a culture of defense, and the preservation of historical memory. The work is the first to systematically understand the philosophical principles of civic education of the individual as a defender of the state in the context of modern security challenges. The methodological novelty lies in the integration of axiological, historiosophical, and worldview approaches to the analysis of this issue, which allows us to formulate new analytical frameworks for research in the field of philosophy of education, social philosophy, and cultural studies.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying its results to improve educational practices, programs, and policies aimed at fostering civic consciousness, patriotic values, moral stability, and readiness to defend the Fatherland. The study materials can be used to create original training courses and educational modules in the disciplines "Philosophy of Education", "Military-Patriotic Education", "Ethics of the Defender of the Fatherland", and "Civic Education". The results of the study can serve as the basis for conducting training, seminars, and educational events in

secondary and higher education institutions, military lyceums, patriotic centers, as well as in the formation of state programs for the national-patriotic education of youth in conditions of war and post-war reconstruction. The proposed educational strategies can be integrated into formal and informal education, taking into account the worldview transformations of Ukrainian society.

Keywords: citizen, civic upbringing, personality, protector Fatherland, education, patriotism, national-patriotic education, military-patriotic education, worldview.